

ЗАСТОСУВАННЯ ЕВРИСТИЧНОГО НАВЧАННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Постановка проблеми. У сучасних умовах у всіх сферах діяльності перед учнями виникають нестандартні задачі. Для їх розв'язання стійкою є потреба в розвитку творчого потенціалу школярів. Вирішальним фактором при цьому виступає інноваційна діяльність майбутнього педагога. Тому необхідний постійний пошук нових і ефективних систем навчання творчої діяльності та розвитку творчого потенціалу підростаючого покоління. У повній мірі розкрити творчі здібності молодших школярів на уроках української мови можливо завдяки евристичному навчанню.

Аналіз попередніх досліджень. Результати аналізу наукових праць виявили низку досліджень, присвячених проблемі впровадження евристичного навчання в навчально-виховний процес, зокрема праці В. Андрєєва, М. Бурди, Ю. Колягіна, Д. Пойя, Г. Саранцева, О. Скафи, В. Соколова, Л. Фрідмана, А. Хуторського та ін. Щодо евристичного навчання в початковій школі, то у цьому напрямку працюють такі науковці як О. Голюк, Р. Загоруй, А. Коломієць, Г. Тарасенко. Аналіз публікацій вищезазначених авторів вказує на те, що в навчально-виховному процесі учнів початкової школи евристичне навчання застосовується вельми епізодично.

Тому постає завдання розглянути поняття евристичного навчання, та можливість його застосування на уроках української мови в початковій школі.

Мета статті — виділити методи евристичного навчання, які можна застосовувати на уроках української мови в початковій школі під час вивчення розділу «Текст».

Ми виходимо з того, що на теперішній день від учнів початкової школи вимагаються такі якості, як ініціативність, винахідливість, креативність під час виконання навчальних завдань. Формування цих якостей неможливе без уміння працювати самостійно, творчо. Тому ми звертаємось до **евристичного навчання**, яке передбачає відмову від готових знань, від їх репродукції, а ґрунтується на самостійному пошуку їх.

Під поняттям **дидактична евристика** А. Хуторський розуміє теорію навчання, яка визначає систему цілей, закономірностей, принципів, змісту, технології, форм, методів і засобів, що забезпечують самореалізацію та освітній розвиток учнів і вчителів у процесі створення ними освітніх продуктів у виучуваних ними областях знань і діяльності [8].

А. Хуторський справедливо зазначає, що основною характеристикою евристичного навчання є створення учнями освітніх продуктів у виучуваних предметах та побудова власних освітніх траєкторій у кожній із освітніх областей. Під освітньою продукцією він розуміє, по-перше, матеріалізовані продукти діяльності учня у вигляді суджень, текстів, малюнків, виробів тощо; по-друге, зміни особистісних якостей учня, які розвиваються в навчально-виховному процесі. Обидві складові — матеріальна та особистісна, створюються одночасно під час конструювання учнем індивідуального освітнього процесу [там же].

За дослідженнями психологів (С. Рубінштейна, Л. Фрідмана, С. Шапіро), для реалізації евристичного навчання виділяють три групи особистісних якостей учнів: креативні (уява, натхнення, інтуїція, неординарність, винахідливість, відчуття новизни, незалежність, схильність до ризику, прогностичність та ін.), когнітивні (допитливість, проникливість, захопленість, кмітливість, аналітичність, пошук проблем, здатність до експериментів та ін.), оргдіяльнісні, або методологічні (цілепокладання, стійкість у досягненні мети, планування, гнучкість і варіативність дій, комунікативність, змістове бачення, рефлексивність, самоаналіз, самооцінка та ін.).

Творча самореалізація учня як основне завдання евристичного навчання розкривається в трьох основних цілях:

- створення учнями освітньої продукції в виучуваних залузах;
- засвоєння ними базового змісту цих галузей через співставлення з власними результатами;
- побудова індивідуальної освітньої траєкторії учня в кожній із освітніх галузей з опорою на особистісні якості [8, с. 148].

Традиційний зміст освіти ускладнює конструювання учнями власних знань. У навчальних програмах, посібниках, підручниках світ реальних об'єктів поданий готовими поняттями, ідеалізованими продуктами пізнання, які отримали не учні, а спеціалісти, вчені, автори підручників. Вивчення учнями інформації про чужі знання практично не залишає місця для створення ними власних знань про реальний світ.

Дана проблема в евристичному навчанні вирішується шляхом зміни методології навчання: спочатку учням у якості освітнього об'єкта пропонують реальні, а не ідеальні об'єкти пізнання. Учитель навчає учнів способом пізнання реальних об'єктів і конструюванню добутих знань. Вивчаючи об'єкт реального світу, молодші школярі шукають і створюють знання про нього, тобто ідеальні теоретичні факти, поняття, закономірності, усвідомлюючи створені знання й способи пізнання, школярі фіксують їх у вигляді особистісного освітнього продукту, що дозволить потім використовувати їх для наступного пізнання реального світу.

Необхідними складовими методики, процесу евристичного навчання української мови в початковій школі повинні бути методи, форми і засоби навчання, які активізують пізнавальну діяльність і організують її так, щоб унаслідок такої діяльності учні отримували новий продукт, нові для них знання і способи діяльності. З. Слєпкань підкреслює, що вибір методів навчання залежить в першу чергу від поставлених цілей і завдань, тобто цілей і завдань розвитку, змісту навчального матеріалу, конкретних умов класу, які визначаються рівнем підготовки учнів до сприйняття нового, їх пізнавальними потребами, сформованістю інтелектуальних навичок і вмінь, саморегуляції [7].

За В. Андрєєвим, **евристичні методи навчальної діяльності** — це система евристичних правил діяльності педагога (методи викладання) і діяльності учня (методи навчання), розроблених з урахуванням закономірностей і принципів педагогічного управління і самоврядування особистості з метою розвитку інтуїтивних процедур діяльності учнів у виконанні творчих завдань [1].

А. Хуторський класифікував методи евристичного навчання [8]. Для цього він звернувся безпосередньо до основних видів евристичної навчальної діяльності, класифікувавши їх — на оргдіяльнісні, когнітивні і креативні.

Ми зупинимось детальніше на характеристиці деяких спеціальних евристичних методів, які слід використовувати на різних етапах вивчення розділу «Текст» у процесі евристичного навчання української мови в початковій школі.

У сучасній мовознавчій науці загальноновизнаною є думка, що реальною одиницею усного або писемного мовлення є текст, який становить найвищий рівень мовної системи [3]. Визначальні його ознаки — цілісність змісту, зв'язність викладу, структурна організація, завершеність.

Робота з текстом починається з першого класу. Предметом лінгвістичного аналізу є невеликі зв'язні тексти або їх частини, що становлять закінчене висловлювання і можуть бути зразком для учнівського мовлення. Вони мають характеризуватися чіткістю будови, єдністю теми або підтеми. Це розповіді з елементами опису чи роздуму, нескладні описи (зовнішності людини, тварини, природи, трудової діяльності тощо).

Виконуючи різноманітні усні та письмові вправи, учні набувають практичних умінь і навичок: вони вчаться відрізняти текст від групи речень, не пов'язаних між собою за змістом; встановлювати логічний зв'язок між частинами висловлювання; визначати тему тексту і добирати до нього зголовки; ділити текст на логічно-завершені частини — абзаци;

складати план тексту і відтворювати текст за планом; знаходити в тексті його композиційні елементи — зачин, основну частину, кінцівку; визначати (по можливості) логічно наголошені слова; відрізнити за стилістичними особливостями художній текст від ділового й розмовного (без уживання термінів); оформляти деякі зразки текстів ділового мовлення: лист, запрошення, оголошення, привітання, інструкцію (до гри, нескладного трудового процесу); самостійно (усно і письмово) складати тексти відповідно до ситуації спілкування.

Для формування уявлень про текст у молодших школярів слід застосовувати такі евристичні методи як:

– **метод символічного бачення.** Полягає у відшукуванні чи побудові учнем зв'язків між об'єктом і його символом.

– **метод порівняння** застосовується для порівняння версій різних учнів. Для навчання даному методу учням пропонуються запитання: Що означає порівняти? Чи все і завжди можна порівняти? Вкажіть, що, на ваш погляд, не підлягає порівнянню, і спробуйте порівняти те що не порівнюється.

– **метод евристичних запитань.** Для відшукування свідчень про яку-небудь подію чи об'єкт задаються наступні сім ключових питань: Хто? Що? Навіщо? Де? Чим? Як? Коли? Парні поєднання питань породжують нове питання, наприклад: Як-Коли? Відповіді на дані питання та їх різні поєднання породжують незвичайні ідеї і рішення відносно досліджуваного об'єкта.

– **метод прогнозування** застосовується до реального чи запланованого процесу. Через заданий час прогноз зрівнюється з реальністю, проводиться обговорення результатів, робляться висновки.

– **метод емпатії (вживання)** означає входження людини в стан іншого об'єкта. Завдяки чуттєво-образному і мисленневому уявленню учень намагається «переселитися» у об'єкт, що вивчається, відчутти і пізнати його зсередини.

– **метод смислового бачення.** Одночасна концентрація учнів на освітньому об'єкті свого зору і розуму дозволяє їм зрозуміти першопричину об'єкта або його внутрішню суть. Вчитель може запропонувати учням для смислового «опитування»: Яка причина цього об'єкта, його походження? Як він побудований, що відбувається у нього всередині? Чому він такий, а не інший? Вправи по цілеспрямованому застосуванню даного методу приводять до розвитку в учнів таких пізнавальних якостей, як інтуїція, інсайт.

– **метод конструювання понять.** Формування в учнів понять, що вивчаються починається з актуалізації опорних знань. Співставляючи і обговорюючи дитячі уявлення про поняття, вчитель допомагає добудувати їх до деяких культурних форм (не обов'язково до тих, які є у підручнику). Результатом такої роботи виступає колективний творчий продукт — спільно сформульоване визначення поняття, яке записується на дошці. Одночасно вчитель пропонує дітям познайомитися з іншими формулюваннями поняття, котрі наведені, наприклад, авторами підручника чи інших книг.

– **метод евристичного спостереження.** Учні, виконуючи спостереження, отримують власний результат, який включає: 1) інформаційний результат спостереження; 2) використаний спосіб спостереження; 3) комплекс особистих дій і відчуттів, супроводжуваних спостереженням.

– **метод «Якщо б...».** Учні пропонується скласти опис чи намалювати картину про те, що буде, якщо в світі що-небудь зміниться, наприклад: зникнуть закінчення в словах чи самі слова, всі об'ємні геометричні фігури стануть плоскими, всі люди переселяться на Місяць тощо. Виконання учнями подібних завдань не тільки розвиває їх здатність уявляти, але й дозволяє краще зрозуміти будову реального світу, взаємозв'язок усього зі всім у ньому, фундаментальні основи різних наук.

– **метод образної картини** відтворює такий стан учня, коли сприйняття і розуміння виучуваного об'єкта як би зливаються, виникає його цілісне, нероздільне

бачення. У результаті в учнів виникає образна картина квітки, дерева, Землі тощо. Учням пропонується зобразити, наприклад, свою картину природи чи всього світу, тобто за допомогою малюнків, символів, ключових термінів фундаментальних основ природи, зв'язку між ними. Кожен учень під час такої роботи не тільки думає різними масштабами, співставляє свої знання з різних областей науки, але й відчуває сенс зображуваної реальності.

– **метод придумування** реалізується за допомогою наступних прийомів: 1) заміщення якостей одного об'єкта якостями другого з метою створення нового об'єкта; 2) відшукування властивостей об'єкта в іншому середовищі; 3) заміна елементу об'єкта, що вивчається, і опис властивостей нового, зміненого об'єкта.

Наприклад, запропонуємо текст із серією завдань, що реалізують вищезазначені евристичні методи.

Свого коня рицар скеровував за сонцем. Та ось воно сховалося за обрієм. Тепер неважко було й заблукати. Він вирішив покластися на інстинкт свого коня, знаючи, що коні наділені здатністю знаходити правильний напрям.

Коли кінь відчув послаблений повід, він пішов швидше та впевненіше, а невдовзі звернув на лісову стежину.

За мить вершинок опинився на лісовій галяві. Тут стояла похилена хижка. Рицар зіскочив з коня й списом постукав у двері.

Довго ніхто не озивався. Нарешті хрипкий голос наказав забиратися геть. На прохання надати нічліг почувалася відповідь, що його дасть Бог. На прохання хоча б указати дорогу йому порадили завітати в болото.

Розгніваний подорожній так трусонув двері, що стіни хатини дрібно затремтіли.

Двері розчинилися. Перед рицарем виріс височенного зросту самітник. В одній руці він тримав смолоскип, у другій — грубезну палицю. Та коли в світлі смолоскипа блиснули шолом та зброя рицаря, хазяїн опустил страхітливу поліняку й запросив гостя увійти.

Коли рицар побачив злиденну обстановку халупи, він здивувався: чого боїться самітник? Хіба знайдуть тут поживу злодії або розбійники?

– Де поставити коня й де заночувати? — запитав рицар.

Самітник широким жестом обвів хатчину. Він зняв з полиці дерев'яну таріль з горохом та поставив її на стіл (За В. Скоттом).

Завдання до тексту:

1. Який на Вашу думку можна дібрати заголовок до цього тексту?
2. Який із запропонованих заголовків найбільше підходить до цього тексту: «Рицар», «Самітник», «Нічна пригода», «Лісова хижка», «Подорожній».
3. До якого типу належить цей текст?
4. Визначте будову цього тексту?
5. Змініть зачин так, щоб він відповідав тексту міркування.
6. Пояснити лексичне значення слів *інстинкт*, *самітник*. Які асоціації викликають ці слова?
7. Дібрати синоніми до слів *подорожній*, *злиденний*, *трусонув*.
8. Складіть опис хатини зсередини.
9. Складіть абзац про те, що було б якщо рицар не поклався на інстинкт коня.
10. Прослідкуйте як зміниться кінцівка, якщо самітник не дозволить рицарю зайти.
11. Запишіть свої враження про цей текст.

Висновок. Розглянувши поняття евристичного навчання ми дійшли висновку, що воно передбачає відмову від репродукції знань, а базується на самостійному пошуку останніх. Це надає безліч можливостей для розвитку творчого потенціалу молодших школярів.

Проаналізувавши евристичні методи, ми виділили ті, які найкраще підходять для опрацювання молодшими школярами розділу «Текст» на уроках української мови. А також розробили серію завдань, в яких реалізуються виділені евристичні методи.

Література:

1. Андреев В.И. Эвристика для творческого саморазвития: учебное пособие / В.И. Андреев. — Казань, 1994. — 247 с.
2. Маглели А. Эвристические методы обучения иностранному языку как условие творческой самореализации учащихся / А. Маглели // English, 1 сентября. — 2011. — № 7. — С. 5-7.
3. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів ВНЗ / За наук. ред. М.С. Вашуленка. — К.: Літера ЛТД, 2011. — 364 с.
4. Прач В. С. Евристичне навчання математики: подорож у світ евристики : факультативний курс для учнів гуманітарного напрямку / В. С. Прач, О. І. Скафа. — Донецьк : Ноулідж, 2012. — 275 с.
5. Ротаньова Н. Математика на дозвіллі: перші знайомства з евристикою : навч. посібник для учнів 5-6 класів / Н. Ротаньова, Д. Дьяченко ; під ред. проф. О. І. Скафи. — Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. — 84 с.
6. Скафа Е. И. Эвристическое обучение математике: теория, методика, технология: монография / Е. И. Скафа. — Донецк: Изд-во ДонНУ, 2004. — 439 с.
7. Слепкань З.И. Психолого-педагогические основы обучения математике: метод. пособие / З.И. Слепкань. — К.: Рад. школа, 1983. — 192 с.
8. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. / А.В. Хуторской. — М.: Изд-во МГУ, 2003. — 416 с.

У статті виділені методи евристичного навчання, які слід застосовувати під час опрацювання розділу «Текст» на уроках української мови в початковій школі.

Ключові слова: *евристичне навчання, евристичні методи, українська мова.*

В статье выделены методы эвристического обучения, которые следует применять при изучении раздела «Текст» на уроках украинского языка в начальной школе.

Ключевые слова: *эвристическое обучение, эвристические методы, украинский язык.*

The article highlighted in heuristic learning methods to be applied during the processing section of the «text» in the Ukrainian language lessons in primary school.

Key words: *heuristic learning, heuristic methods, Ukrainian language.*